

1.

5.

8.

**ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ
«ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСТВО»
EVOLUTION OF THE THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO THE DEFINITION
OF THE CONCEPT “GLOBAL CITIZENSHIP”**

Львова Є.О.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права і законотворчого процесу
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

В статті розглядаються теоретико-правові підходи до визначення «глобальне громадянство», аналізуються сучасні передумови та перспективи формування статусу глобального громадянина.

Ключові слова: глобальний конституціоналізм, глобалізація, глобальний громадянин, глобальне громадянство, глобальне управління, конституція, міжнародне право.

В статье рассматриваются теоретико-правовые подходы к определению понятия «глобальное гражданство», анализируются современные предпосылки и перспективы формирования статуса глобального гражданина.

Ключевые слова: глобальный конституционализм, глобализация, глобальный гражданин, глобальное гражданство, глобальное управление, конституция, международное право.

The article deals with the theoretical and legal approaches to the definition of the global citizenship, and the analysis of contemporary base and perspectives of the global citizen's status formation.

Key words: global constitutionalism, globalization, global citizen, global citizenship, global governance, constitution, international law.

Постановка проблеми. На початку XXI ст., здобувши надзвичайно високого рівня пізнання і розвитку, почавши формувати інформаційне суспільство, людство таким чином створило фактичну загрозу своєму власному існуванню. Транснаціональний капітал став однією з причин фінансово-економічної кризи, проте вже в глобальному масштабі, в результаті чого все більшого значення набуло співробітництво держав заради сталого економічного розвитку та мирного співіснування.

Новітні підходи до вирішення глобальних проблем людства (екологічних, економічних, політичних тощо) та питань всебічного захисту прав людини стали найважливішою домінантою правової науки. На міжнародних самітах та зустрічах повсякчасно висвітлюється колективна думка держав про те, що світу потрібна нова структура глобального управління із власним конституційним порядком.

Результатом глобалізаційних процесів стали явища, що вже вийшли за межі юрисдикції окремих держав, на-

приклад екологічні катастрофи, фінансово-економічна криза, міжнародні конфлікти, інтенсифікація взаємопроникнення різноманітних культур за рахунок розвитку інформаційних технологій тощо. Вже не є новими ідеї глобального управління (з чи без світовим урядом), глобального права, глобальної Конституції, глобального конституціоналізму, тощо. Поява нових концептів такого роду потребує також визначення та міжнародно-правового закріплення «глобального громадянства», що має багато підстав історичного, екологічного, економічного характеру тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями регламентації правового статусу людини в сучасних інтеграційних процесах займається багато вітчизняних та закордонних вчених-юристів. Окремі аспекти проблематики конституційного забезпечення прав людини в умовах міждержавної інтеграції розглядали у своїх працях такі відомі вчені, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. В. Баштанник, В. А. Василенко, В. І. Євінтов, М. Л. Ентін, А. П. Мовчан, А. М. Колодій, І. І. Лукашук, О. О. Мережко, М. П. Орзіх, Н. Є. Тюрін, М. О. Ушаков, Н. Р. Нижник, П. М. Рабінович, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученко та ін. Крім того, питаннями впливу глобалізації на сучасні міжнародні правовідносини були присвячені праці таких провідних вітчизняних науковців, як: М. О. Баймуратова, Б. В. Бабіна, Ю. О. Волошина, В. А. Дергачова, В. М. Кампа, О. Л. Копиленка, А. Р. Крусян, П. Ф. Мартиненка, Ю. М. Оборотова, В. Ф. Погорілка, І. Д. Сліденка, П. Б. Стецюка, С. В. Шевчука та ін. Проте варто підкреслити, що дослідження правового статусу громадянина в контексті глобального конституціоналізму в Україні базуються на доктринальних дослідженнях зарубіжних вчених, а саме: А. Вінер, К., Веземан, Ж.-П. Жак, П. Грега, Дж. Дуноффа, К. Ніколідіса, К. Робінсона, К. Томушата, Д. Трахтмана, К. Чіампи, А. Шайо, О. М. Барабанова, В. Д. Зорькіна, С. Ю. Кашкіна, І. О. Конюховой, Р. Людвиковського, Расторгуєва В. Н. та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення еволюції теоретичних та прагматичних підходів до питання глобального (всесвітнього) громадянства, та висвітлення історичних, екологічних, економічних підстав для міжнародно-правового закріплення поняття «глобальний громадянин».

Викладення основного матеріалу. Перші ідеї щодо розгляду всіх жителів планети як неподільне суспільство з'явилися ще в давнині. Перше поняття «космополіта», тобто громадянина суспільства світу, з'явилося ще в працях Діогена Сінопського (ок. 412 до н. е.).

Пізніше в трактаті «До вічного миру» великий німецький філософ Імануїл Кант (1724-1804) продовжує античні ідеї космополітизму і мирного співіснування людей у всьому світі, і вводить поняття «всесвітнього громадянина». [1] І. Кант виділяє три ступені громадянського устрою заради досягнення миру: перший устрій – це устрій людей в одному народі за правом державного громадянства (*jus civitatis*), другий – устрій держав по відношенню один до одного за міжнародним правом (*jus gentium*), третій – устрій за правом всесвітнього громадянства (*jus cosmopoliticum*), оскільки люди і держави, перебуваючи між собою у зовнішніх відносинах взаємовпливу, мають розглядатись як громадяни загальнолюдської держави. [1, с. 13]

І. Кант ще у 18 ст. чудово відчуває взаємозалежність між народами світу, що зростає, зміцнюється і призводить до необхідності універсального правового регулювання статусу індивіда. Він підкреслює, що «більш менш тісне спілкування між народами землі, яке всюди одержало перевагу, розвинулося настільки, що порушення права в одному місці відчутне в усіх інших. З цього видно, що ідея права всесвітнього громадянства – це не

фантастичне і перебільшене уявлення про право, але й необхідне доповнення неписаного кодексу як державного, так і міжнародного права до публічного права людства взагалі і, отже, до вічного миру. І тільки за цієї умови можна сподіватися, що ми поступово наближаємося до нього.» [1, с. 26]

Українська дослідниця робіт І. Канта Ржевська В. С. вважає, що він розглядає універсальне правове регулювання статусу індивіда і створення правових умов для дружнього спілкування людей в усьому світі, до якого б народу вони не належали, як необхідну умову «вічного миру». [2]

Розглядаючи поняття «права всесвітнього громадянства», Кант визначив, що міжнародно-правове регулювання, спрямоване на досягнення цілі постійного миру, має стосуватись не тільки міждержавних відносин, але й створення умов для захисту прав і дружнього спілкування індивідів, що належать до різних народів.

На думку І. Канта, оскільки «всесвітня федерація» являє собою не нову всесвітню державу, а об'єднання держав із збереженням їх правосуб'єктності, то всесвітнє громадянство не виключає збереження правового статусу іноземців. Звідси випливає і обмеження права всесвітнього громадянства умовами світової гостинності, що по І. Канту, означає право кожного іноземця на те, щоб той, до чийої країни він прибув, не ставився до нього, як до ворога. Він може видворити його зі своєї країни, якщо це не поєднане із загибеллю прибульця, але, поки той мирно живе з ним, він не може поводитись із ним ворожо» [1, с. 23].

Ідея громадянства як сучасного інституту була сформульована Ж. Ж. Руссо (1712-1778), який стверджував, що громадянин – це член політичної спільноти, утвореної на основі укладення суспільного договору. Сукупно всі члени такої спільноти визначалися як народ, окремо кожний – як громадянин. Саме народ вважався і вважається носієм влади, але за кожним громадянином визнавалась її частина, котру він згідно із суспільним договором нібито відчужував політичній спільноті. [3]

Сучасна юридична теорія і практика розрізняє два інститути громадянства – конституційно-правовий (національний) і міжнародно-правовий. Якщо в національному праві регламентується порядок набуття і припинення громадянства, визначаються державні органи, які беруть участь у вирішенні питань громадянства, і встановлюються їх повноваження, то об'єктом міжнародно-правового регулювання передусім виступають права осіб без громадянства, способи і засоби уникнення подвійного громадянства і безгромадянства, а також усунення відповідних колізій законів.

Крім того, відповідно до міжнародного звичаю, підтвердженого рішенням Постійного суду міжнародного правосуддя ще у 1923 році, надання громадянства належить до виключних і дискреційних повноважень кожної держави. [4] «Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінювати своє громадянство» – встановлено у ст. 15 Загальної декларації прав людини 1948 р. [5]

Цікавими є результати порівняльного дослідження науковця Шаповала В. М. щодо конституційного закріплення статусу громадянина в різних країнах світу. [3, с. 428-432]

Так, у міжнародних договорах громадянство зазвичай позначається терміном, який перекладається як «національність» (англ. nationality). Такий переклад може викликати непорозуміння: в Україні та у більшості країн Центральної і Східної Європи слово «національність» і його мовні аналоги засвідчують, зокрема, етнічну належність конкретного індивіда (наприклад, у Франції громадянство позначається терміном «nationalite»), а в

Італії – «cittadinanza»). Іноді терміни «національність» і «громадянство» вживаються у законодавстві однієї країни, але як різні. Національність означає, що між індивідом і державою існує сталий правовий зв'язок, але відповідний індивід не є громадянином. Такий індивід підвладний державі, з якою перебуває у згаданому зв'язку, і має право на захист з її боку. Проте порівняно із статусом громадянина, обсяг його прав і обов'язків є вужчим. Визначені у такий спосіб поняття національності і громадянства розрізняють, зокрема, в деяких державах – членах Співдружності (колишньої Британської Співдружності), де фактично на основі поняття національності виділяють громадян інших держав-членів Співдружності, які тут постійно проживають. Разом з тим погодимось із дослідником Шаповалом В.М. в тому, що природа громадянства не зведена до наслідку або прояву державного суверенітету. [3]

Сучасне переосмислення поняття «громадянства» в глобалізаційних умовах неодноразово підкреслювалось світовими лідерами. Так, 2008 р. у м. Берлін (Німеччина), Президент США Барак Обама у промові відзначив своє позитивне ставлення до глобального громадянства, закликаючи до підтримки громадян світу. [6]

Голова Єврокомісії Жан-Мануель Баррозо також підтримує ідеї глобальних гарантій громадянам, про що свідчить його виступ на Семінарі з глобального конституціоналізму, що мав місце у вересні 2012 р. в м. Гаага за підтримкою Єльського Університету. На семінарі Ж.Баррозо підкреслив, що «...ми переживаємо ситуацію, в якій ми потребуємо більшої єдності і послідовності між нашими політиками, рівно як і у більшій законодавчій гармонізації. І, щоб досягти усього цього, нам потрібна велика інституційна інтеграція. Нам треба консолідувати транснаціональний порядок, який шляхом загальних суверенних гарантій забезпечить захист нашим громадянам.» [7]

У своїй основі ідеї «глобального громадянства» ґрунтуються на «наднаціональному» громадянстві Європейського Союзу (Citizenship of the Union), встановленому Маастріхтським договором про ЄС е 1992 р. Згідно з цим Договором «кожна особа, що має громадянство держави-члена, є громадянином Співтовариства». Окрім прав та обов'язків, визначених в Угоді про створення Європейського Співтовариства, громадянство Союзу включає чотири спеціальних права: на свободу пересування та проживання будь-де на території держав Союзу; голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до місцевих органів управління та до Європейського Парламенту в країні проживання; на дипломатичний і консульський захист з боку органів будь-якої держави ЄС в третій країні, де немає представництва рідної країни громадянина ЄС; на подання скарги європейському омбудсмену. [8]

До речі, можна погодитись із думкою прибічників «глобального конституціоналізму», що саме в майбутньому інтегрованому «Космополітичному співтоваристві» «Глобальному громадянину» буде гарантуватися вільна свобода пересування та реалізації прав та свобод.

Крім того, дослідник Співак В.М. також солідарний із західними політологами, юристами і соціологами в тому, що у майбутньому буде не регіональне і не національне, а глобальне "космополітичне співтовариство", в якому люди не будуть пов'язані відносинами з тими чи іншими національними державами, а матимуть справу з міжнародними і наднаціональними інститутами [9]

Ґрунтовною також є думка російського вченого Прокскура С.А. стосовно того, що тільки згуртування навколо легітимних й авторитетних міжнародних інститутів, наприклад, таких як ООН, єдність на основі базових положень міжнародного права може надати більшості сучасних держав і народів можливість гідного майбутнього, в якому у громадянина будь-якої країни будуть не

лише обов'язки, але й права, у тому числі на життя, свободу і благополуччя.» [10]

На думку видатного вченого, спеціаліста в галузі геополітики, геофілософії, геоeкономіки та глобалістики Дергачова В.А, в результаті глобалізації змінюються відносини у суспільстві (американізована та європеїзована еліта стає космополітами). Міграція укріплює взаємопроникнення культур та одночасно створює нові проблеми (взаємовідносини із корінним населенням, «нова бідність»), що, безперечно, треба вирішувати на наднаціональному рівні. (-Авт.) [11]

На нашу думку, історичною підставою формування інституту «глобального громадянства» може слугувати очевидний факт того, що мешканці великих мегаполісів світу в першому десятилітті ХХІ ст. вже створили за допомогою світових комунікаційних мереж нову глобальну субкультуру.

В електронних комунікаційних соціальних мережах люди із різних країн вже можуть не тільки спілкуватись один з одним, а й активно реалізовувати свою громадянську позицію шляхом формування ідеології, участі в діяльності міжнародних організацій та, в деяких країнах слідкувати за діяльністю уряду через мережу Інтернет (наприклад, Е-уряд в Естонії, Сінгапурі).

У свою чергу, глобальне потепління є основною екологічною підставою для перегляду підходів до поняття «громадянство». У результаті цієї сучасної проблеми людства є вірогідність підвищення середньої температури на Землі, брак питної води неминуче призводить до «кліматичної міграції». Проте міжнародно-правовий статус «кліматичних біженців» (людей, змушених залишити місце постійного проживання в результаті різкого погіршення стану навколишнього середовища або через екологічну катастрофу) ще не закріплено.

Питання захисту прав людини кліматичних біженців стикається із багатьма проблемами, зокрема, міжнародний режим захисту біженців не поширюється на «кліматичних біженців», оскільки вони не встановлені як правова категорія у Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. [12]

Глобальна фінансово-економічна криза також призвела до посилення міграції з країн «третього світу» до розвинених держав Європи та США.

Досліджуючи економічні підстави виникнення інституту «глобального громадянства», варто звернутися до результатів дослідження американських науковців Н.Гельмана, С.Вебера та Дж. Гольдхаммера з питань впливу міграції етнічних китайців на формування новітньої глобальної діаспори. [13] Так, за їх оцінками, цифри щодо кількості китайців, що мешкають за межами Китаю, коливаються від 40-50 млн. і більше. Після нащадків Африканських рабів, Заморські Китайці, як їх найчастіше називають, представляють найбільшу діаспору Планети. Більшість мігрантів, що покинули свій район і вирушили до Європи та Північної Африки, почали свою мандрівку нелегально.

Попит на незаконний проїзд з однієї країни в іншу призвів до виникнення породи тісно пов'язаних між собою імміграційних брокерів. У Китаї (та Чайнатаунах по всьому світові) такі підприємці з низин відомі як «Змієголов». Ніхто не знає, звідки пішла ця назва, проте на нещодавньому кримінальному процесі один змієголов висловив думку про те, що ця назва походить від манери, в яку нелегальні мігранти проникають через кордони, що розмежовують суверенні держави; ця манера робить їхні тіла схожими на зміїні. [13]

Зазначений приклад ще раз підтверджує думку дослідника Співака В.М., що не може існувати локального соціуму із закритими кордонами, який би міг самовизначатися поза світовою спільнотою, оскільки самодостатнє, замкнене існування неможливе. Варто погодитись, що глобальне суспільство – не особливий соціальний устрій,

а всепланетна система співробітництва та співіснування різних соціумів і культур. Вона означає існування світової спільноти як глибоко диференційованого цілого. Крім того, на думку Співака В.М., цивілізаційний вибір ХХІ століття – це вибір усіх на користь глобального суспільства, що є соціальною формою існування всепланетного людства. Тепер обирається не та чи інша парадигма власного розвитку, а режим співіснування з іншим. Різні цивілізаційні культури, залишаючись собою, обирають в контексті процесу творення всепланетного людства інтерсуб'єкту єдність світової спільноти. [9]

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Підводячи підсумки, підкреслимо, що феномен глобального конституціоналізму створює новий контекст для

сучасного цивілізаційного вибору з соціально-економічних, історичних, політичних та інших причин. З цього приводу актуалізується завдання світової спільноти щодо удосконалення як вже існуючих методів і засобів керування світом, так і створення нових інститутів, що будуть гарантувати і забезпечувати дотримання прав людини на глобальному рівні. Незважаючи на дуже поширене вживання в науковій літературі, «глобальне громадянство» ще не знайшло свого остаточного визначення та нормативного закріплення. На нашу думку, глобальне громадянство зможе доповнити національне державне громадянство, однак не буде повністю замінювати його, таким чином і не зможе призвести до скорочення національних прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кант И. К вечному миру. Философский проект/ Кант И.//Собрание сочинений в 8 томах/[Под общей ред. А.В.Гулыги] – Москва: ЦОРО, 1994. – Т.7 – 495 с.
2. Ржевська В.С. Зв'язок забезпечення прав і потреб людини з утворенням міжнародної федерації у трактаті «До вічного миру» І.Канта./ В.С. Ржевська//Способи забезпечення реалізації та захисту прав людини у контексті євроінтеграції України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, Україна, 20-21 липня 2012 р.) – Одеса. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012 – С. 24-26
3. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія./В.М.Шаповал – К.: Юрична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005 – 560 с.
4. Affaire des Decrets nationalite en Tunisie et au Maroc, Avis du 7 fevrier 1923. – Serie B, #4, p. 24
5. Загальна декларація прав людини. /Міжнародний документ від 10.12.1948/ Електронний ресурс – Режим доступу: [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015)
6. За матеріалами веб-порталу CBSNEWS: Obama Promises to “remake the world” <http://www.cbsnews.com/stories/2008/07/24/politics/politico/main4291110.shtml>
7. Цитати з виступу Ж.Баррозо на семінарі в м. Гаага, присвяченому глобальному конституціоналізму/Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.law.yale.edu/intellectuallife/globalconstitutionalismseminar.htm>
8. Договір про Європейський Союз./Міжнародний документ від 07.02.1992/ Електронний ресурс – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029
9. Співак В.М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє. // Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf
10. Проскурин С.А. Международные отношения в поствестфальскую эпоху. /С.А. Проскурин// Свободная мысль. – XXI. – 2003 – №5 – С.70.
11. Дергачев В.А. Глобалистика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 303 с. // Електронний ресурс – Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-6/index.html>
12. Конвенції ООН про статус біженців/ Міжнародний документ від 28.07.1951/ Електронний ресурс – Режим доступу: [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011)
13. Nils Gilman, Steven Weber, Jesse Goldhammer. Deviant Globalization: Black market economy of the 21st century./ Continuum International Publishing Group, 24.03 2011 – 320 p.